

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA BİR DEVLET POLİTİKASI OLARAK TEHCİR*

Peter CHARANIS

Çeviren: Mustafa ALİCAN**

Bizanslı tarihçi Genesisus, Slovenyalı Thomas'ın (820) İmparator II. Mikhail'e (820-829) isyan edişini anlattığı kayıtlarında, isyanı gerçekleştiren orduda bulunan çeşitli halkların bir listesini vermektedir: Sarazenler,¹ Hintliler, Mısırlılar, Asurlular, Medler, Abasgialılar, Zichler, Vandallar, Getaeliler,² Alanlar, Chaldoiler, Ermeniler ile Pavlikyenler³ ve Athenganoiler gibi heretik cemaatlerin mensupları...⁴ Bu halkların bazıları bilinse de, diğerleri, tespit edilmelerine yönelik bütün çabalara rağmen kesin olarak bilinmemektedirler.⁵ Fakat bunların Bizanslı tarihçi tarafından listelenmiş olması, her halükârda, Bizans İmparatorluğu'nun çok ırklı karakterini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İmparatorluğun çok ırklı yapısını gösteren bu veri 9. yüzyıla aittir, fakat durum daha önce de bundan farklı değildi ve daha sonra da değişmeyecekti. Bizans İmparatorluğu, uzun tarihi boyunca, hiçbir zaman etnik anlamda homojen bir nüfusa sahip olan gerçek bir ulus devlet olmadı. Ürettiği medeniyetten dolayı Yunanlı olarak isimlendirilse bile, çöküşünden önceki son yılların dışında kesinlikle bir Yunan imparatorluğu değildi.

* "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire," *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3, No. 2. (Ocak, 1961), ss. 140-154.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi Tarih Bölümü.

¹ Batılıların, Bizans'ın Suriye sınırlarında yaşayan Araplara verdikleri isim. Ç.N.

² Aşağı Tuna kıyılarında yaşayan Trakya kökenli bir halk. Ç.N.

³ VII. yüzyılın ortalarında Ermenistan'da ortaya çıkan düalist Hristiyan mezhebi. Ç.N.

⁴ Genesisus, *Historia* (Bonn, 1834), s. 131.

⁵ A. A. Vasiliev-H. Grégoire, *Byzance et les Arabes*, I (Brussels, 1935), s. 31, note 2 karşı. Hirsch, *Byzantinische Studien* (Leipzig, 1976), s. 131.

Bu durum, fethettiği topraklara farklı etnik kökenlere ve kültürel geleneklere mensup toplulukları yerleştiren pagan Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olduğu bilinen Bizans İmparatorluğu açısından yeni bir şey değildir. Kuşku yok ki, 7. yüzyılda gerçekleşen Arap fetihleri, Bizans'ı Yunanca'dan başka dilleri konuşan sayısız unsurdan koparmış ve imparatorluğa, ulusal bir bilince ve yerel dillerde gelişmekte olan bir edebiyata sahip olan Mısır ve Suriye'nin –hatta Latince ve Pönçe konuşan bir nüfus yapısına sahip olan Afrika'nın- elden çıkmadan önceki durumundan daha Yunanlı bir görüntü vermişti. Bizans İmparatorluğu'nun elinde Küçük Asya, Balkan Yarımadası'nın bazı bölümleri, Girit de dâhil olmak üzere Ege adaları ve İtalya ile Sicilya'nın bazı bölgeleri kalmıştı. Bu coğrafyada Yunanca konuşan unsurlar ağırlıktaydı, fakat varsayılan etnik türdeşlik, var olandan daha belirgindi.⁶

Mesela, Küçük Asya'nın yerli halkları, en azından 9. yüzyılın başlarına denk gelen geç döneme kadar, yaygın olarak sanıldığı gibi bütünüyle Helenleşmiş değildi. Bu durum, mesela Frigce, Isaurca ve hatta muhtemelen Keltçe gibi yerel dillerin yalnızca geçen 6. yüzyıla kadar konuşulmaya devam ettiğini değil, Küçük Asya'da bulunan Athenganoiler, Sabbatialılar ve Tetraditailer gibi bazı tuhaf heretik mezhepler tarafından 9. yüzyıla kadar taşındığını da göstermektedir.⁷ Fakat bundan da önemlisi, örneğin Slavlar gibi yeni halkların gelmeleri ve imparatorluk hükümetinin, özellikle barbarları orduya alması, onları imparatorluk topraklarında yerleştirmesi ve halkları imparatorluğun bir bölgesinden diğer bir bölgesine tehcir etmesi gibi bazı uygulamaları ile etnik değişimler yaşanmaktaydı. Bu çalışmada, sözü edilen bu uygulamalardan ikincisini inceleyeceğim.

Pagan Roma İmparatorluğu'ndan kalan bu uygulama, imparatorluğun her döneminde sıkça başvurulan bir politikaydı. Burada bu uygulamanın tarihsel köklerine inmemize ya da erken dönemlerden bununla ilgili örnekler vermemize gerek yoktur. Justinianus'un tehcir politikasına başvurduğu kesindir. Onun, Vandalları Küçük Asya'ya ve bir Bulgar halkı olan Kotrigurları Trakya'ya yerleştirdiğini biliyoruz.⁸ Bu arada bir miktar Goth'u da Bithynia'ya, daha sonra Optimate Teması olarak düzenlenecek olan topraklara yerleştirmişti. Bunlar, daha sonra her ne kadar, en azından kısmen, Helenleşmişlerse de, 8. yüzyılın başlarında halen orada yaşamaktaydılar.⁹ Justinianus ayrıca Ermenileri

⁶ Karş. Peter Charanis, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century," *Dumbarton Oaks Papers*, 13 (1959), s. 25-44.

⁷ Aynı yer, s. 25-28.

⁸ Vandallar için bk. Procopius, *De bello Vandalico*, II 14, 17; Kotrigurlar için bk. *De bello Gothico*, IV 9, 6.

⁹ Teophanes, *Chronographia*, ed. C. de Boor (Leipzig, 1883), 1:385; *Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii*, in *Analecta Bollandiana*, 18 (1899), s. 256.

anavatanlarından uzaklaştırarak imparatorluğun başka yerlerine yerleştirdi. Fakat tehcir edilen bu Ermenilerin sayısı çok fazla değildi.¹⁰

Geniş çaplı tehcir hareketlerine, Justinianus'un ardılları tarafından başvuruldu. 578 yılında, Tiberius imparator olduğu zaman, 10 bin Ermeni ülkelerinden çıkarılarak Kıbrıs adasına yerleştirildi.¹¹ Bundan daha geniş çaplı bir tehcir hareketi Tiberius'un ardılı Mavrikios tarafından planlandı ve kısmen uygulandı. Son derece kuşku da olsa,¹² Ermeni asıllı olması muhtemel olan Mavrikios, Ermenilerin tamamını ülkelerinden sürme amacını taşımaktaydı. Bu dönemle ilgili temel kaynaklarımızdan biri olan Sebeos'a göre, Mavrikios, Pers Kralı'na gönderdiği mektupta şunları söylemişti:

Ermeniler sahtekâr ve asi bir millettir. Aramızda meskûn olup, fesat kaynağıdırlar. Ben benimkileri toplayarak Trakya'ya göndereceğim; sen de seninkileri Doğu'ya gönder. Eğer orada ölürlerse, sayısız düşman ölmüş olacak; tam tersi olursa, yani öldürürlerse, o zaman da sayısız düşman öldürecekler. Biz de barış içinde yaşayacağız. Fakat ülkelerinde kalırlarsa bize hiçbir zaman rahat vermeyecekler.

Bunun dışında Sebeos, iki hükümdarın bu planı uygulama konusunda anlaştıklarını kaydeder. Ancak görünüşe bakılırsa, Persler, işbirliğini yürürlüğe sokma konusunda başarısız oldular. Çünkü Bizans İmparatoru gerekli emirleri vererek emirlerin uygulanması için girişimlere başladığı zaman, birçok Ermeni İran'a kaçtı. Fakat Bizanslılar, sınır dışı etme işlemini kısmen de olsa uyguladılar.¹³ 602 yılında, aynı imparator şu fermanı yayınladı:

¹⁰ Procopius, *De bello Gothico*, III 32, 7; Karş. R. Grousset, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071* (Paris, 1947), s. 242. Grousset'nin, Justinianus'un Ermenilerin Trakya'ya tehcir edilmesi ile ilgili olarak sözünü ettiği yüksek miktarlar, göstermiş olduğu referanslar tarafından doğrulanmamaktadır.

¹¹ Theophylactus Simocatta, *Historia*, ed. C. de Boor (Leipzig, 1887), s. 143; Ephesuslu John, *Historia ecclesiasticae pars tertia*, Latinceye çeviren: E. W. Brooks (Louvain, 1936) s. 236, 252; İngilizceye çeviren: R. Payne-Smith (Oxford, 1860), s. 412, 437; Evagrius Scholasticus, *Ecclesiastical History*, ed. J. Bidez ve L. Parmentier (Londra, 1898), s. 215. Karş. E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071* (Brüksel, 1935), s. 23. Bundan iki yıl önce, II. Justin döneminde, Albanlar ve Sabiriler, Perslerle işbirliği yapmalarına engel olmak için (Kafkaslarda bulunan) Cyrus nehrinin bu tarafına sürüldüler. Menander Protector, *Excerpta ex historia* (Bonn, 1829), s. 394.

¹² N. Adontz, Mavrikios'un Ermeni asıllı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır: "Les légendes de Maurice et de Constantin V, empereurs de Byzance," *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales*, 2 (Brüksel, 1934), s. 1-12. Bunun dışında bakınız: P. Goubert, *Byzance avant l'Islam*, I (Paris, 1951), s. 36-41.

¹³ Sebeos, *Histoire d'Héraclius*, Ermeniceden çeviren: F. Macler (Paris, 1904), s. 30-31. Karş. F. Dölger, *Regesten der Kaisersurkunden des oströmischen Reiches*, I (Munich, 1924), s. 13, no. 108.

“Ermenistan’dan vergi olarak toplanacak 30 bin süvariye ihtiyacım var. 30 bin aile toplansın ve Trakya’ya yerleştirilsin.” Mavrikios’un generallerinden biri olan Priskus, bu emri uygulamak üzere Ermenistan’a gönderildi. Fakat o emri yerine getirmeden önce Mavrikios bir darbe ile tahttan indirildi ve anlaşıldığı kadarıyla söz konusu fermada bulunan buyruklar uygulamaya sokulamadı.

Şüphe yok ki, antik çağlardan beri Balkan Yarımadası’nda gerçekleşen etnik değişimlerin en önemlisi, 6. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başlarında, Slavların bölgeyi istila ederek yerleşmeleri ile gerçekleşti.¹⁴ Slav yerleşimleri yarımadayı kaplayarak Adriyatik’e, Ege’ye ve Balkan dağlarına kadar yayıldı. Yalnızca yazılı kaynaklardan değil, birçok yer isminin Slavca kökenli olmasından da anlaşıldığı gibi, Selanik bölgesinde sayısız yerleşim vardı. Trakya, Slavlar tarafından sık sık harap edilse de, en azından birkaç yüzyıl boyunca işgal edilmedi. Fakat Slavlar, Vize yakınında olduğu gibi yine de Trakya’da bazı yerleşim birimleri inşa ettiler. İşgal edilen yerlerde yaşamakta olan İlliryalılar ve Trakyalılar, 7. yüzyılda Arnavutlar ve Valaklar şeklinde ortaya çıkana kadar dikkat çekmeden yaşayacakları dağlara çekildiler. Slavlar ayrıca Yunanistan’a, özellikle Tesalya’ya, Mora Yarımadası’nın batısına ve Epir’e¹⁵ de iyice yerleştiler.

Selanik’in, birkaç kez Selanik’i almaya teşebbüs eden Slavlara karşı başarılı direnişini anlatan 7. yüzyıla ait bir derleme olan *Miracula Sancti Demetrii* dışında, Bizans’ın Slavları kontrol altına almaya çalıştıklarına dair neredeyse hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Bizans İmparatoru II. Constans’ın 657-658 yılında Sclavinia’ya bir sefer düzenlediğini (Sclavinia ile Selanik bölgesinin kastediliyor olması muhtemeldir) ve “esirler alarak ülkeyi kontrol altına aldığını” biliyoruz. Yine 665 yılında 5 bin Slav’ın, Küçük Asya’ya saldıran Sarazenlerin tarafına geçtiğini ve onlar tarafından Suriye’ye yerleştirildiklerini de biliyoruz. Slavların Küçük Asya’ya kendi iradeleri ile yerleştirildiklerini gösteren hiçbir kanıt yoktur. 665 yılında Arapların tarafına geçen Küçük Asyalı Slavlar, buraya, büyük bir olasılıkla, yukarıda sözünü etmiş olduğumuz II. Constans’ın Sclavinia seferinin ardından Bizanslı otoriteler tarafından yerleştirilmiş olmalıdırlar.

Balkan Yarımadası’ndan Küçük Asya’ya yapılan geniş çaplı bir Slav tehciri II. Justinianus tarafından yapıldı. Diyebiliriz ki, 668 yılında II. Justinianus “Sclavinia’ya ve Bulgaristan’a bir sefer düzenledi... ve Selanik’e

¹⁴ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Charanis, “Ethnic Changes...,” 36-43; ayrıca aynı yazarın şu çalışması: “The Slavic Element in the Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century,” *Byzantion*, 18 (1946-1948), s. 69-83.

¹⁵ Yunanistan’ın batısında ve Arnavutluk’un güneyinde bulunan bu antik bölge, modern Yunanistan’ın kuzeybatısındadır. Ç.N.

kadar ilerleyip bir dizi çatışmanın ardından birçok Slav'ı esir alırken, bir çoğu da kendi rızaları ile Justinianus'a katıldı... esir alınan ve kendi rızaları ile Justinianus'a katılan Slavlar Opsikion Teması'na," yani Bithynia'ya yerleştirildiler. Bu Slavlar arasından 30 bin kişilik bir ordu toplayan Justinianus, bu orduyu Arapların üzerine (M.S. 692) gönderdi. Bu Slavların 20 bini –bu sayının abartı olduğuna kuşku yoktur- orduyu terk ettiler. Bu ihanet Justinianus'u o kadar sinirlendirdi ki, geri kalan 10 bin kişiyi eşleri ve çocukları ile birlikte öldürttü.

II. Justinianus diğer tehcir hareketlerinden de sorumluydu. 688 yılında, etnik kökenleri bilinmeyen Hıristiyan bir halk olan Mardaitleri¹⁶ Amanos Dağları bölgesinden sürerek imparatorluğun başka yerlerine yerleştirmişti. Onların, 10. yüzyılda Pamphylia'da¹⁷ bulunan Attaleia'da, Mora Yarımadası'nda, Kefalonya Adası'nda ve Epir'de yaşadıklarını ve denizci olarak İmparator'a hizmet ettiklerini biliyoruz.¹⁸ II. Justinianus, 691 yılında, Kıbrıslıları başpiskoposları ve diğer rahipleri ile birlikte topraklarından çıkardı ve onları Kyzikos'a yerleştirdi. Yeni yerleşim birimine Justinianopolis ismi verildi. Bununla birlikte Kıbrıslılar, çok geçmeden ülkelerine geri döndüler ve bu şekilde Kyzikos civarındaki yerleşim terk edilmiş olarak bırakıldı.¹⁹ Aynı İmparator'un, İskitleri de Doğu Makedonya'da bulunan Strymon Nehri civarındaki dağlık bölgelere yerleştirdiği rivayet edilmektedir.²⁰ İskit kelimesi Bizanslılar tarafından ilişki içinde oldukları çeşitli Türk halklarını adlandırmak için kullanılmıştır. Bu kelime, aynı zamanda Slavları tanımlamak için de kullanılmıştır. Bununla birlikte buradaki İskitler kullanımına, II. Justinianus'un genel politikası Makedonya'da bulunan Slavları güçlendirmek değil, zayıflatmak olduğundan dolayı Türk halklarını adlandırmak için başvurulmuş olmalıdır.

8. yüzyılda, daha başka tehcir uygulamaları da oldu. V. Konstantin Copronymus'un saltanatı döneminde (741-775), Bizans ordularının düzenlediği akınlar sırasında Germanicea (Maraş), Malatya ve Erzurum bölgelerinden

¹⁶ Kuzey Suriye'de yaşayan Hıristiyan bir topluluk. Ç.N.

¹⁷ Antalya yöresi. Ç.N.

¹⁸ Theophanes, *aynı yer*, 1: 363, 364; Michael Syrus, *Chronique*, Süryaniceden çeviren: J. B. Chabot, II (Paris, 1901), s. 469; Theophanes Continuatus (Bonn, 1838), s. 304, 311; Constantine Porphyrogenitus, *De Ceremoniis*, I (Bonn, 1829), s. 665; J. Morellii, *Bibliotheca Manuscripta Graeca et Latina*, I (Bassani, 1802), s. 217, 218.

¹⁹ Mansi 11: 961; Theophanes, *aynı yer*, 1: 365; Michael Syrus, *aynı yer*, 2: 470.

²⁰ Constantine Porphyrogenitus, *De thematibus*, ed. A. Pertusi (Roma, 1952), s. 88 f. Karş. B. A. Panchenko, "Pamiatnik Slavian v Vifinii VII.v," *Bulletin de l'Institut archéologique russe à Constantinople*, 8 (Sofya, 1903), s. 53. Panchenko bu İskit Türklerini inceler ve onları Vardariotae Türkler şeklinde tanımlar.

binlerce Ermeni ve Suriyeli monofizit toplanarak Trakya'ya yerleştirildi.²¹ Erzurum çevresinden toplanan diğerleri de doğu sınırı boyunca yerleştirildiler. Fakat bunlar daha sonra Araplar tarafından esir edilerek Suriye'de iskân edildiler.²² Aynı imparator, 746 yılında patlak veren vebadan feci şekilde zarar gören Konstantinopolis'i yeniden meskûn hâle getirebilmek için (755) Yunan adalarından birçok insanı buraya nakletmişti.²³ Fakat daha da önemlisi, onun Balkan Yarımadası'ndan Küçük Asya'ya Slavları tehcir etmesiydi. Bir kaynağın verdiği bilgiye göre, bu Slavların sayısı 208 bin idi. Onlar, Küçük Asya'da, Sangarius'un batısından Karadeniz'e akan ve İstanbul boğazından çok da uzakta bulunmayan küçük bir akarsu olan Artanas Nehri civarında iskân edilmişlerdi.²⁴ Bir diğer büyük tehcir hareketi de IV. Leon'un saltanatı döneminde (775-780) gerçekleştirildi. Tehcire tabi tutulan unsurlar, muhtemelen aralarında bazı Ermenilerin de bulunduğu Suriyeli Yakubilerdi. Onlar, Kilikya'ya ve Suriye'ye düzenlenen bir yağma seferi sırasında Bizanslılar tarafından esir alındılar ve Trakya'da iskân edildiler. Bir doğu kaynağına göre, bunların sayısı 150 bin idi.²⁵ 792 yılında büyük kısmını Ermenilerin oluşturduğu askeri bir birlik olan Armeniaclar arasında patlak veren isyanın bastırılmasından sonra bin kişilik bir Ermeni askeri birliği Armenikon temasından çıkarılarak Sicilya ve diğer adalara yerleştirildi.²⁶

Papaz Theophanes, I. Nicephorus'un saltanat dönemi (802-811) ile ilgili kayıtlarında, "İmparator'un on baskıcı önlemi" dediği şeye vurgu yapar. Bu önlemlerin birincisi, imparatorluğun bütün eyaletlerinden toplanan Hıristiyanların Sclavinias'a yerleştirilmesi ile ilgili bir emirdir. Theophanes'a göre bu zorla göç ettirme eylemi, hapisten daha kötü bir şeydir. "Onlardan bazıları," diye yazar, "atalarının mezarları başında gözyaşı döktüler ve ölülerin, yaşayanlardan daha kutlu olduğunu düşündüler. Diğerleri ise doğdukları toprakları terk etmektense kendilerini asmayı tercih ettiler. Bununla birlikte

²¹ Theophanes, *aynı yer*, 1: 427, 429; Michael Syrus, 2: 518, 521, 523; Nicephorus, *Opuscula Historica*, ed. C. de Boor (Leipzig, 1880), s. 65, 66; Ghevond, *Histoire des guerres et des conquêtes des Arabes en Arménie*, Ermeniceden çeviren: G. V. Chahnazarian (Paris, 1856), s. 126-127.

²² Menbidjli Agapius, *Histoire universelle*, Çeviren: A. A. Vasiliev, *Patrologia Orientalis*, 8 (1912), s. 531, 538; Tell-Mahréli I. Dionysius, *Chronique*, Çeviren: J. B. Chabot (Paris, 1895), s. 56-57. Karş. A. Lombard, *Etudes d'histoire byzantine. Constantine V, empereur des Romains (740-775)* (Paris, 1902), s. 35. Bu toplulukların arasında bazı Alanlar da bulunuyordu.

²³ Theophanes, *aynı yer*, 1:429.

²⁴ Nicephorus, *aynı yer*, 68 f. Karş. Charanis, "The Slavic Element in Byzantine Asia Minor....," s. 76 ff.

²⁵ Theophanes, *aynı yer*, 1: 451-452; Ghevond, *aynı yer*, s. 150; Michael Syrus, *aynı yer*, 3: 2.

²⁶ Theophanes, *aynı yer*, 1: 469.

emir yerine getirildi ve uygulama süreci yaklaşık altı ay, Eylül'den Mart ayına (810) denk gelen Paskalya'ya kadar sürdü.”

Bu ifade kısa olsa da, anlamı oldukça açıktır. Hatırı sayılır miktarda insan Nicephorus'un emriyle vatanlarından çıkarılarak, imparatorluğun, ağırlıklı olarak Slav nüfuslu olan bölgelerine yerleştirilmiştir. Theophanes bu yerlerin nerede olduğundan söz etmez, ancak biz bir başka kaynaktan, bu yerlerden birinin Mora Yarımadası'nın batısında olduğunu öğreniyoruz. Nicephorus, daha önce de söylediğimiz gibi, Patras kentini yeniden inşa etti ve buraya, Calabria'dan bu amaç için getirttiği Yunanlıları yerleştirdi. O ayrıca, Lacedaemon kentini de yeniden inşa etti ve bu amaç için Küçük Asya'dan getirttiği, içlerinde bazı Ermenileri de bulunduğu çeşitli halkları buraya yerleştirdi. Mora Yarımadası'nın batısına yerleştirilen halklar Ortodoks Hıristiyandı ve hiç kuşkusuz, ağırlıklı olarak Yunanca konuşuyorlardı. Çünkü Nicephorus'un amacı, Mavrikios döneminden beri batı Mora'ya hâkim olan Slavları Hıristiyanlaştırmaktı.²⁷

I. Mikhael'in (811-813) tehcir edilmelerini emrettiği halklar içinde oldukça farklı topluluklar da vardı. Athenganoiler ismiyle bilinen bu insanlar, abartılı bir Levitik²⁸ saflıkla, astrolojiye, iyi-kötü ruhlarla ilgili şeylere ve sihirle ilgili uğraşılara düşkünlükle ve Sabbath gibi yedinci gün ayiniyle karakterize edilen tuhaf bir mezhebin mensuplarıydılar. 9. yüzyılın başlarında, çoğunlukla, bir başka heretik mezhebe mensup olan Pavlikyenlerin bulunduğu Frigya ve Lycaonia'da bulunan Antiganoiler, hatırı sayılır bir ilerleme sağlamışlardı. Yıllar sonra bir kısmının Aegina adasında olduğunu gördüğümüz Athenganoiler, görünüşe göre I. Mikhael'in emriyle ülkelerinden çıkarıldıktan sonra İmparatorluğun Avrupa'daki eyaletlerine yerleştirildiler.²⁹ Athenganoiler sonunda ortadan kayboldular. Fakat ortadan kaybolmadan önce, Çingenelerin ataları olup 11. yüzyılın ikinci yarısında ve hatta muhtemelen 10. yüzyılın ilk dönemlerinde Bizans topraklarında var oldukları kesinlikle bilinen yabancı bir halka isimlerini vermişlerdi.³⁰

²⁷ Tüm bunlarla ilgili olarak bakınız: Charanis, “Nicephorus I, The Savior of Greece from Slavs (820 A.D.,” *Byzantina Metabyzantina*, I, (1946), s. 75-92.

²⁸ Leviticus: İncil'deki Leviticus kitabı ile ilgili olan. Ç.N.

²⁹ Charanis, “Ethnic Changes in Seventh-Century Byzantium,” s. 27.

³⁰ P. Peeters, “Histoires monastiques géorgienne,” *Analecta Bollandiana*, 36-37 (1917-19), s. 102-103. Karş. M. J. De Goeje, *Mémoires d'histoire et de géographie orientale*, 3: *Mémoire sur les migrations des Tsiganes à travers l'Asie* (Leiden, 1903), s. 75. Who one may ask, are the Tzingoi mentioned by the Arab astronomer Apomasar (Ebu Ma'şar Ca'fer İbn Muhammed İbn Ömer el-Belhi, öl. 886) as translated into Greek probably in the tenth century?: *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*, V, 3 (Brüksel, 1910), s. 54.

İmparatorluk yetkilileri, Küçük Asya'daki Pavlikyenlere de yöneldiler. Fakat almış oldukları tedbirlerin en nihai etkisi, onları doğu sınırında bulunan, kendilerini güvenli yerlerde koruma altına aldıkları –ki bu yerlerin en bilineni Tefrike idi- dağlık bölgelere doğru sürmek oldu.³¹ Onlar, orada Araplarla birlik oluşturdular ve İmparatorluk için zaman zaman toprak bütünlüğüne yönelik dahi olabilen bir tehdit haline geldiler. Dinsel bir mezhep olan Pavlikyenliğe mensup olanlar farklı etnik unsurlardan oluşmakta olsalar da, bunların büyük çoğunluğunun Ermeni olduğuna kuşku yoktur. I. Basileus'un (867-886) saltanat döneminde kaleleri ele geçirilerek yerle bir edildiği ve orduları yenilerek liderleri öldürüldüğü (872) zaman ülkelerini terk etmek zorunda bırakılarak imparatorluğun farklı yerlerine yerleştirildiler. Bazılarının, İmparatorluğun, İtalya'nın güneyinde bulunan hâkimiyet sahalarına yerleştirildiklerini biliyoruz.³² Bununla birlikte bütün Pavlikyenler İmparatorluğun doğu bölgelerinden sürülmemiştir. Çünkü 10. yüzyılda, İmparator John Tzimiskes döneminde hatırı sayılır miktarda Pavlikyenin Küçük Asya'dan Trakya'ya götürülerek Filibe şehrine ve civarına yerleştirildiklerini görüyoruz.³³ Filibe'ye tehcir edilenlerin çoğunluğunun Ermeni olduğuna kuşku yoktur. Bu arada, Girit'in 961 yılında Sarazenlerin elinden kurtarılmasından sonra diğer Ermeniler de buraya yerleştirilmişlerdir.³⁴ Birkaç yıl sonra, muhtemelen 988 yılında, II. Basileus bir miktar Ermeni'yi doğu eyaletlerinden çıkararak Makedonya'ya yerleştirdi.³⁵ Girit'e ve Makedonya'ya yerleştirilen Ermeniler Pavlikyen değillerdi.

Ermenistan'ın 11. yüzyılın ortalarında tamamlanan ilhaki, İmparatorluğun (Ermeni olamayan) yeni ele geçirilmiş bölgelerine olduğu gibi, eskilere de yeni Ermeni tehcirlerinin yapılmasında etkili oldu. Ermeniler, 10. yüzyılın başlarına doğru İmparatorluğun iç bölgelerine ilerlemeye başladılar ve Lycandos Temasının teşkil edilmesi örneğinde olduğu gibi, doğu sınırına doğru uzanan terk edilmiş bölgelerin yönetim mekanizmasına entegre edilmesinde sorumluluk aldılar.³⁶ Ermeniler, 10. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Arapların

³¹ H. Grégoire, "Précisions géographiques et chronologiques sur les Pauliciens," *Académie royale de Belgique: Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques*, 5e Ser., 33 (Brüksel, 1947), s. 294 f.; S. Runciman, *The Medieval Manichee* (Cambridge, 1947), s. 26-46.

³² H. Grégoire, "La carrière du premier Nicéphore Phokas," *Prosphora eis Stilpona P. Kyriakiden* (Selanik, 1953), s. 251.

³³ Cedrenus, *Historiarum compendium* (Bonn, 1839), 2: 382; Anna Comnena, *Alexiad*, 2 (Bonn, 1878), s. 298 f.

³⁴ Leo Diaconus, *Historia* (Bonn, 1828), s. 28.

³⁵ Stephen (Asoghik) of Taron, *Histoire universelle* (deuxième partie), Ermeniceden çeviren: F. Macler (Paris, 1917), s. 74.

³⁶ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik ve tr. R. J. H. Jenkins (Budapeşte, 1949), s. 238-240 (Bonn, s. 227-228); *De thematibus*, ed. A. Pertusi

elinden 934 yılında alınan Malatya, 965 yılında alınan Tarsus, 969 yılında alınan Antakya ve bunun gibi Müslümanların ayrılması sonucu hatırı sayılı nüfus kaybına uğrayan şehirlerin yeniden nüfuslandırılması için topraklarından ayrılmaya teşvik edildiler ve muhtemelen de bunu yapmak zorunda bırakıldılar. Mesela Ermeni ve Suriyeli Yakubilerin, Nicephorus Phocas tarafından, neredeyse ıssız bir hale gelmiş olan Malatya'yı nüfuslandırmak için kullanıldıklarını biliyoruz.³⁷

Bu faaliyeti hızlandıran ve ona kitlesel bir göç görünümünü veren şey, Ermenistan'ın ilhakı idi. Çünkü Bizanslılar çeşitli Ermeni topraklarını ilhak ederken, Ermeni prenslerini de İmparatorluğun çeşitli yerlerine gönderiyorlardı. Bu prensler, yanlarına ailelerini ve esasen soylu sınıftan ve onların taraftarlarından oluşan kalabalık maiyetlerini de alıyorlardı. Prenslerinin ardından giden soyluların sayısı o kadar kalabalıktı ki, denildiğine göre Ermenistan, bu gidişle nüfusunun en cesur unsurlarından mahrum bırakıldı. “Yunanlılar,” diye yazar Urfalı Mateos, “Ermenistan'ın en yiğit evlatlarını dağıttılar... Onların bütün dertleri, doğuda bulunan Ermeni kökenli cesur adamları ve yiğit askeri önderleri buradan uzaklaştırmaktı.”³⁸ Bu yer değiştirmelerle ilgili kesin bir rakam verilmemektedir. Ulusal Ermeni tarihçisi Tchamtchian, yerinden edilen prenslerden biri olan Senekerim'i takip edenlerin 400 bin kişi olduğunu ileri sürer. Bu rakam başkaları tarafından da tekrar edilse de,³⁹ kaynaklar tarafından doğrulanmamaktadır. Elimizde, bir ortaçağ Ermeni tarihçisi tarafından verilen ve Senekerim'in ardından, kadınlar ve çocukları hariç olmak üzere 16 bin kişinin gittiğini belirten bir rakam vardır.⁴⁰ Fakat gerçek rakam her ne olursa olsun, vatanlarından ayrılarak İmparatorluğun başka yerlerine yerleşen Ermenilerin sayısının çokluğu üzerinde fazla şüphe yoktur. Bu sıralarda ciddi anlamda başlayan ve sürekli bir hal alan Selçuklu Türklerinin

(Roma, 1952), s. 75-76, 143-146 (Bonn, 32-35); Honigmann, *aynı yer*, 64; H. Grégoire, “Notes épigraphiques, VII,” *Byzantion*, 8 (1933), s. 79 ff.

³⁷ Ermenilerin batya doğru yayılmaları hakkında bakınız: Stephen (Asoghik) of Taron, *aynı yer*, s. 141; Bu eserin Almanca çevirisi için, H. Gelzer ve A. Burckhardt (*Scriptores sacri et profani*, 4) (Leipzig, 1907), s.196; Bar Hebraeus, *Chronography*, Süryaniceden çeviren: E. A. W. Budge (Oxford, 1932), I: 169; Honigmann, “Malatya,” *The Encyclopedia of Islam*, III (Londra, 1936), s. 194. Karş. M. Canard, *Histoire de la dynastie des H'amdaniides de Jazîra et de Syrie* (Paris, 1935), s. 736.

³⁸ Matthew of Edessa, *Chronique*, Ermeniceden çeviren: E. Dulaurier (Paris, 1858), s. 113, 114.

³⁹ M. Tchamtchian, *History of Armenia* (Ermenice), II (Venedik, 1785), s. 903. Profesör Sirarpie Der Nersessian'in yardımıyla Tchamtchian'ın çalışmasını baktım. M. Brosset in Lebeau-Saint-Martin, *Histoire du Bas-empire*, 14 (Paris, 1838), s. 211; Fr. Tournèze, *Histoire politique et religieuse de l'Arménie* (Paris, 1900), s. 124.

⁴⁰ Continuator of Thomas Ardzrouni, *Histoire des Ardzrouni*, Ermeniceden çeviren: M. Brosset, *Collection d'historiens Arméniens*, I (St. Petersburg, 1874), s. 248.

akınları, bu sayıyı daha da çoğaltmıştır. Bu göç hareketleri ile ilgili bilgiler veren tarihçilerin, betimlemelerinde abartıya kaçtıkları konusunda kuşku yoktur, ancak bu kayıtlarda bulunan abartı unsurları göz önüne alındığında bile anlatımlar son derece etkileyicidir. Binlerce Ermeni anavatanlarından ayrılmaya zorlanmış; Kapadokya'ya, Kilikya'ya ve Kuzey Suriye'ye yerleştirilmiştir.

Öte yandan, tehciye maruz kalan ve İmparatorluğun farklı yerlerine yerleştirilen başka halklar da olmuştur. Örneğin 834 yılında, Babek'in ve daha sonra vaftiz edilerek Theophobos ismini alan Nasr'ın liderliği altındaki birkaç bin (bir kayıta göre 7 bin, bir başkasına göre 14 bin ve bir diğerine göre de 30 bin) İranlı, Bizans İmparatorluğu'na kaçarak Bizans ordusuna katıldılar ve Hıristiyan oldular. 838 yılında bu İranlılar isyan ettiler. Bunun üzerine İmparator Theophilos onları dağıtarak İmparatorluğun farklı temalarına yerleştirdi.⁴¹ 10. yüzyılın başlarına doğru, kesin olarak bilinmeyen bir tarihte, daha sonra Vardariotlar ismiyle bilinecek olan Türkler, görünüşe göre Selanik'ten pek de uzak olmayan Vardar Nehri kıyısına yerleştirildiler.⁴² Rhodope dağları bölgesinde bulunan Ochrida civarına yerleştirdikleri bilinen diğer Türklerin durumları ve buraya yerleştirilme tarihleri bilinmemektedir.⁴³ Ayrıca Trakya bölgesinde, 1025 yılından önce kurulan ve II. Basileos'un saltanat dönemi boyunca var olan bir Türk kolonisi vardır.⁴⁴ 941 yılında Hamdanilerle anlaşmazlığa düştükleri görülen Arap asıllı Benû H'abid kabilesinin tamamı, Mezopotamya'daki Nusaybin bölgesinden göç ederek yerleşmek üzere Bizans İmparatorluğu topraklarına gelmişlerdir. Bunlar 12 bin atlıdan müteşekkil olup, yanlarında, ailelerini, kölelerini, sürülerini ve taşınabilir eşyalarını da getirmişlerdir. Daha sonra bunlar birçok komşuları tarafından takip edilmiştir. Bunlar Bizans topraklarına geldikleri zaman

⁴¹ H. Grégoire, "Manuel et Théophobe ou la concurrence de deux monastères," *Byzantion*, 9 (1934), s. 183-222.

⁴² H. Gelder, "Ungedachte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirsche," *Byz. Zeitschrift*, 2 (1893), s. 46. Bu Türklerin kökenleri ile ilgili olarak: G. L. Fr. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro* (Berlin, 1839), s. 70-74 (İranlıdır); R. Janin, "Les Turcs Vardariotes," *Echos d'Orient*, 29 (1930), s. 444 (İranlıdır); Panchenko, *aynı yer*, s. 53 (Türkler, II. Justinian'ın iskan ettiği İskitlerdir); P. Kyriakides, *Byzantinae Meletae*, II-V (Selanik, 1937, ciltli 1939), s. 251 ff. (Magyarlardır); V. Laurent, "O Bardariôtôn etoe Tourkôn. Perses, Turcs asiatiques ou turcs hongrois?," *Recueil dédié à la mémoire du Professeur Peter Nikou* (Sofya, 1939), s. 275 ff. (Küçük Asya'dan getirilen İranlıların, Macarların ve Türklerin bir karışımıdır.)

⁴³ Anna Comnena, *aynı yer*, I: 199. Ochrida, antik Lychnidus, yani Ochrida ile karıştırılmamalıdır. Ochrida'nun yeri ile ilgili olarak bakınız: Kyriakides, *aynı yer*, s. 251-252; C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinople und die Balkanpässe* (Prag, 1877), s. 97.

⁴⁴ *Life of Athanasius of Mount Athos*, ed. I. Pomiälovskii (St. Petersburg, 1895), s. 92; Karş. "Vie de S. Athanase l'Athonite," ed. L. Petit, *Analecta Bollandiana*, 25 (1906), s. 72.

Hıristiyanlığı kabul ederek Bizans ordusuna katılmışlar, kendilerine topraklar, hayvanlar, elbiseler ve kıymetli şeyler verilmiştir.⁴⁵

Aynı şekilde Bulgarlar da, özellikle birinci Bulgar krallığının II. Basileos tarafından yıkılmasının ardından İmparatorluğun bir bölgesinden bir diğerine transfer edilmişlerdir. Örneğin, Teselya'da bulunan çeşitli kalelerde meskûn olan Bulgarların yerlerinden çıkarılarak, Trakya'nın batısındaki Aleksandropolis civarında bulunan Voleron bölgesine yerleştirildiklerini biliyoruz.⁴⁶ Kökenleri Batı Makedonya'ya dayanan diğerleri ise, nüfusu 11. yüzyılın sonunda içlerinde Peçeneklerin de bulunduğu karmaşık bir halk kitlesinden oluşan aşağı Tuna bölgelerine yerleştirilmişlerdir.⁴⁷ Bulgarlar, 11. yüzyılda Küçük Asya'ya da yerleştirilmiş olmalıdırlar. Çünkü bu yüzyılda yaşamış olan bir azizin biyografisinde, Efes bölgesinde bulunan bir Bulgar kentinden söz edilmektedir.⁴⁸ Bulgarlar, İmparator I. Mikhael (811-813) tarafından imparatorluğun farklı bölgelerine yerleştirilmişlerdir.⁴⁹ Efes yakınlarında bulunan Bulgar kentinin, bu yerleşimlerin günümüze kalanlarından biri olup olmadığını saptayamıyoruz. Bundan başka, 10. yüzyılda Küçük Asya'nın güneybatı köşesinde, yerlilere yönelik kaba davranışlarından yabancı oldukları ve buraya yakın zamanda yerleştikleri anlaşılan Mauroe (Siyahlar) denilen insanların oturduğu bir koloni vardı.⁵⁰ Bu Mauroelarin kim oldukları bilinmemektedir. Fakat Rudakov'un önerdiği gibi, Afrika'dan getirilerek donanmaya hizmet etmeleri için buraya yerleştirilen Araplar olabilirler.⁵¹

Sonraki yüzyıllarda İmparatorluk politik anlamda çökerken ve önemli topraklarını kaybederken bile nüfus transferleri devam etti. 12. yüzyılda Peçenekler Makedonya'ya,⁵² Sırlar, Nicomedia civarında bulunan Bithynia'ya⁵³ yerleştirildiler ve muhtemelen Ermeniler de Kilikya'dan buraya

⁴⁵ Ibn H'auqal, tr. M. Canard, in H. Grégoire-A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, 2 (Brüksel, 1950), s. 420; Karş. Canard, *Histoire de la dynastie des H'amdaniides...*, s. 737-738.

⁴⁶ Cedrenus, *aynı yer*, 2: 453, 461. Voleron'un bulunduğu yer ile ilgili olarak bakınız: Kyriakides, *aynı yer*, s. 30.

⁴⁷ Michael Ataliates, *Historia* (Bonn, 1853), s. 204.

⁴⁸ *De Sancto Lazaro, monacho in monte Galesio, Acta Sanctorum*, Novembris 3 (Brüksel, 1910), s. 537.

⁴⁹ Cedrenus, *aynı yer*, 2: 52.

⁵⁰ *Vita S. Pauli Junioris in Monte Latro*, ed. Jacobus Sirmondus, *Analecta Bollandiana*, 11 (1892), s. 138-140.

⁵¹ A. P. Rudakov, *Sketches of Byzantine Culture based on Evidence drawn from Greek Hagiography* (Rusça) (Moskova, 1917), s. 56. Bu kitap için Cyril Mango'nun yardımına başvurdum.

⁵² John Zonaras, *Epitomae historiarum*, III (Bonn, 1897), s. 740 f.

⁵³ Nicetas Choniates, *Historia* (Bonn, 1835), s. 23. Bu Sırların, XIII. yüzyılın başında *Partitio regni graecide* sözü edilen *servochorian*ın sakinleri olduğuna kuşku yoktur. Karş. G. L. Fra.

getirildiler.⁵⁴ 13. yüzyılda İznik imparatorları Kumanları, hem Asya'da hem de Avrupa'da bulunan eyaletlerine yerleştirdiler.⁵⁵ VIII. Mikhael Palaeologos, 1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasından sonra şehri yeniden şenlendirmek için Mora'dan Tzaconesleri –Lacedaemoniaların torunları- getirtti.⁵⁶ Aynı imparator, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un yandaşlarından olan bir miktar Türk'ü de Dobrogea'ya yerleştirdi. Bunlar, bazı kaynaklara göre, günümüzde Varna civarlarında ve buranın kuzey taraflarında halen yaşamlarını sürdüren Gagavuzlardır. İzzeddin yandaşlarının soyundan gelenler, 14. yüzyılın son dönemleri boyunca görülmekte oldukları Makedonya'daki Verroia'ya yerleştirildiler. Bizzat İzzeddin'in soyundan gelenlerin de dahil olduğu diğerleri ise kendilerini Mora'da buldular. Buraya yerleştiler ve Bizanslılarla birbirlerine kız alıp verdiler. 15. yüzyılda var olduğunu gördüğümüz ünlü Melikite ailesinin, bu Türklerden olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Aynı zamanda, mesela Arnavutlar gibi diğer halklar Mora'ya

Tafel ve G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, I (Viyana, 1856), s. 475.

⁵⁴ 13. yüzyılın başında Troad'da büyük bir Ermeni kolonisinin var olduğu bilinmektedir. Bu koloninin kuruluş şartları ile ilgili bilgi olmamasına rağmen, başka bir bölgeden, mesela 1138 yılında Anazarbus'u ele geçiren II. John Comnenus tarafından getirilmiş olan Ermeniler ile kurulmuş olabilir. Karş. Rahip Gregory, *Chronique*, tr. Dulaurier, *Recueil des Historiens des Croisades: Document Arménien*, I (Paris, 1869), s. 619.

⁵⁵ Gregoras, *Historia*, I (Bonn, 1829), s. 37. Ayrıca bakınız: Charanis, "On the Ethnic Composition of Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century," *Prospore eis Stilpona P. Kyriakiden* (Selanik, 1953), s. 140-141. 1195'ten önceye ait bir Kuman yerleşimi için, G. Rouillard et P. Collomp, *Actes de Lavra* (Paris, 1937), s. 125. Bu bilgiyi içeren dokümanın tarihi için, F. Dölger, "Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung," *Byz. Zeitschrift*, 39 (1939), s. 34. f.

⁵⁶ Pachymeres, *Historia*, I (Bonn, 1835), s. 188.

⁵⁷ Gagavuzlarla ilgili hatırı sayılır bir literatür vardır. Burada en önemli çalışmalardan bazılarını zikredeceğim: G. D. Balashev, *The Emperor Mihael VIII Palaeologus and the Establishment with his aid of the state of the Gagauzes on the Western Coast of the Black Sea* (Yunanca) (Sofya, 1930); A. Manof, "Who are the Gagauzes?," (Yunanca), *Epeteris Hetaereias Byzantinôn Spoudôn*, 10 (1933), s. 381-400; P. Mutafciiev, *Die angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in die Dobrudscha im XIII. Jahrhundert* (Sofya, 1943). Ayrıca bakınız: V. Laurent, "La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue," *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 22 (1945), s. 192 ff.; ayrıca G. I. Brătianu, "Les Roumains aux bouches du Danube," *aynı yer*, s. 199 ff.; P. Wittek, "La descendance chrétienne de la dynastie Seldjouk en Macédonie," *Echos d'Orient*, 33 (1934), s. 409, 412; Wittek, "Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja," *Bulletin of the Society of Oriental and African Studies*, 14 (1952), s. 639-668; V. Laurent, "Une famille turque au service de Byzance: les Mélikès," *Byz. Zeitschrift*, 49 (1956), s. 349-368. E. M. Hoppe'un şu çalışmasını inceleme fırsatım olmadı: "Die türkischen Gagauzen-Christen," *Oriens Christ.*, 41 (1957), s. 125-137.

yerleştirildiler.⁵⁸ Bu arada, burada haklarında ayrıntılı bilgi veremeyeceğimiz bir unsur olan Latinler, 11. yüzyılın başında paralı asker, tüccar ya da fatih olarak Bizans'a geldiler.

Böylece Bizans İmparatorluğu, varlığını sürdürdüğü dönem boyunca, siyasi nedenlerden dolayı, halkları imparatorluğun sınırları içindeki bir bölgeden bir diğerine tehcir etme ve imparatorluk topraklarına kendi istekleri ya da davet üzerine gelen veya bu amaç için esir edilen barbarları yerleştirme faaliyetini bir devlet politikası olarak başarıyla uyguladı. Söz konusu siyasi nedenlerin en önemlisi askeri nedendi. Tiberius, Mavrikios, II. Justinianus, II. Basileos ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen tehcir faaliyetlerinin, bazı önemli yerlerde ordu için gerekli olan insan kaynağının karşılanmasına yönelik olduğu konusunda çok fazla şüphe yoktur. Gerçekten de bu tehcir ve iskân faaliyetleri, İmparatorluğun, ordularını yeniden organize etmesi ve bundan sonra da 7. ve 8. yüzyıllardaki krizlerin aşılarda yeniden hücum politikasının benimsenmesi noktasında yararlı olmuştur.

Askeri nedenlerin yanında, bu tehcirlerin ekonomik nedenleri de vardır. Aslına bakılırsa, askeri ve ekonomik nedenler sıklıkla birbirleri ile ilintiliydi. Tarihçi Evagrius, 578 yılında 10 bin Ermeni'nin Kıbrıs'a tehcir edilmesi ile ilgili olarak şunları yazar: “Böylece, önceleri işlenmeyen ülkenin her yeri tarıma açıldı. Hatta onların arasından sayısız ordu çıktı ve onlar, diğer milletlere karşı azim ve cesaretle savaştılar. Aynı zamanda, köle satın almak çok düşük fiyata mal olduğu için bütün evler hizmetçilerle doldu.”⁵⁹ II. Basileos tarafından 988 yılı civarında Makedonya'ya yerleştirilen Ermeniler, olayları bize aktaran Ermeni tarihçinin de söylediği gibi, Bulgarlara karşı bir siper işlevi görmek ve bunun yanında ülkenin zenginliğini artırmak için buraya getirilmişlerdi. II. Justinianus'un Kıbrıslıları Kyzikos'a sürerken Araplar tarafından feci bir şekilde harap edilmiş olan ülkeyi ıslah etmeyi amaçladığına kuşku yoktur. Yeniden nüfuslandırma ve ülkenin ekonomik anlamda iyileştirilmesi, kuşkusuz, 8. yüzyılda gerçekleşen sayısız tehcirin nedenlerindedir. 10. yüzyılda halkların, özellikle Ermenilerin göçürülmesinde de aynı nedenler etkilidir.

Tehcir hareketlerinin başka amaçları da vardır. Bu amaçlar, barbarlar tarafından ele geçirilen bazı bölgelerin yeniden düzenlenmesinde ve Bizanslılaştırılmasında etkili olmuştur. Mesela I. Nicephoros tarafından

⁵⁸ Arnautların ve diğer halkların Peloponnesus'a (Mora) yerleştirilmesi ile ilgili olarak bakınız: D. A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, II: *Vie et Institutions* (Atina, 1953), s. 20-45.

⁵⁹ Evagrius Scholasticus, *aynı yer*, s. 215. Çeviri, Bohn'un Kilise Kütüphanesi'nde bulunan Evagrius'un İngilizce çevirisinden alındı: Theodoret ve Evagrius, *History of the Church* (Londra, 1854), s. 444.

gerçekleştirilen tehcirler, Yunanistan'daki Slavların nihai entegrasyonunun sağlanması amacıyla yöneliktir. Ayrıca bu amaçlar, Athenganoiler ve hatta Pavlikenler gibi bazı heretik inanışların yok edilmesine ya da yok edilme niyetine de hizmet etmekteydi. Bununla birlikte, heretik inanışların yok edilmesi noktasında işin içine askeri amaçlar da karışmıştı. Nihai olarak, ülkelerinden ayrılmaları halinde ciddi sorunlara kaynaklık edecek bazı zararlı unsurlar da bu şekilde ayıklanıyordu. Bu durum, şüphe yok ki, 8, 9 ve 10. yüzyıllarda Pavlikenlerin ve 11. yüzyılda da maiyetleri ile birlikte Ermeni prenslerin topraklarından çıkarılmalarının temel nedeniydi. Hatta Slavların 7 ve 8. yüzyıllarda Balkan Yarımadası'ndan Küçük Asya'ya tehcir edilmelerinin de bir nedeniydi.

Tehcir hareketlerinin ve yeni insanların imparatorluk topraklarına iskân edilmesinin, imparatorluğun ekonomik refahının, askeri ve demografik anlamda canlanmasının temel unsurları olduğuna kuşku yoktur. Ayrıca tehcirler, Athenganoiler gibi heretik unsurların elimine edilmesine ve Yunanistan'daki Slavlarda olduğu gibi barbarların entegrasyonuna katkı da sağladı. Fakat tehcir politikasının en azından iki örneği feci sonuçlar üretti ve imparatorluğun çöküşüne zemin hazırlayan unsurlardan oldu. Pavlikenlerin ve Ermeni prenslerinin tebaları ile birlikte sürülmesini kastediyorum.

Pavlikenlerin, 7. yüzyılda ve daha sonra 10. yüzyılda Trakya'ya yerleştirildikleri hatırlanacaktır. Bizanslı idarecilerin Pavlikenleri Trakya'ya sürmelerinin nedeni, "ilk olarak, onları, despotça hüküm sürdükleri güçlü şehir ve kalelerinden çıkarmak ve ikinci olarak da, Trakya bölgesinde sıkıştırılmış durumda olan İskitlerin saldırılarına karşı güvenilir muhafızlar haline getirmektir."⁶⁰ Şüphesiz yerliler tarafından entegre edilecekleri ve heretik bir topluluk olmaktan çıkacakları da umuluyordu. Fakat olaylar oldukça farklı gelişti. Yalnızca inançlarına sıkıca bağlı olmakla kalmıyorlar, çeşitli nedenlerden dolayı Bizans idaresinden hoşnut olmayan yerlileri de kendi inançlarına çeviriyorlardı. 11. yüzyılın sonlarına doğru Philippopolis ve çevresinde oturanların neredeyse tamamı bunlardandı. "Bütün Philippopolis sakinleri" diye yazar Anna Comnena, "çok azı dışında Maniheistti... Philippopolis çevresinin bütün sakinleri heretikleşene kadar sayı olarak arttılar. Sonra bir başka Ermeni dalgası katıldı onlara ve şimdi bir diğeri."⁶¹

En başından beri Bizans'a düşman olan Pavlikenler, imparatorluk görevlileri tarafından kendilerine baskı uygulamak için alınan tedbirlerin sonucunda daha da radikalleştirdiler. Onlar bu düşmanlığı, buldukları her fırsatta

⁶⁰ Anna Comnena, 2: 298; E. A. S. Dawes'in çevirisini kullandım, *The Alexiad of the Princess Anna Comnena* (Londra, 1928), s. 385.

⁶¹ Aynı yer, 2: 299 f.; Dawes, 385.

imparatorluk düşmanları ile işbirliği yaparak en tehlikeli şekilde gösterdiler. Böylece, 1086 yılında, Philippopolisli Pavlikyenlerin bir uzantısı olan Bogomiller, Peçenekleri ve Kumanları İmparatorluğa saldırmaları konusunda kışkırttılar. Birkaç kez tekrarlanan ve Trakya'yı harabeye çeviren bu saldırılar sonucu, Bizans'ın başkenti neredeyse kaybedilecekti. I. Alexios Komnenos'un gücü ve diplomatik ustalığı durumu kurtardı.⁶² Bir yüzyıl sonra, III. Haçlı Seferi sırasında Frederick Barbarossa Kutsal Topraklara gitmek üzere Philippopolis'ten geçerken, Pavlikyenler onu bir kurtarıcı gibi karşıladılar. Yunanlı yerliler kaçarken, onlar Barbarossa'ya erzak, muhafız ve bilgi verdiler.⁶³ Yine 1205 yılında Philippopolisli Pavlikyenler, Bulgaristanlı John Asan ile işbirliği yaparak şehri ona teslim ettiler.⁶⁴ Bundan dolayı, Pavlikyenlerin Bizans'a yönelik düşmanlıklarının, daha başka ve önemli faktörlerle birlikte, Bizans'ın Balkanlardaki siyasi çöküşünde payı olduğuna kuşku yoktur.

Bizanslı idarecilerin 11. yüzyılda Ermeni prensleri ve onların tebalarını tehcir ederken güttükleri amaç, sorun teşkil edebilecek unsurları bölgeden çıkararak yeni ele geçirilmiş olan Ermeni topraklarında barışçıl bir denetim sağlamaktı. Bu, daha önce de gözlemlemiş olduğumuz gibi, Bizans'ın geleneksel politikasıydı. Bununla birlikte bu politikanın, bu sefer, Küçük Asya'daki Bizans egemenliğinin çöküşüne neden olan temel faktörlerden biri olduğu ortaya çıktı. Ermenilerin yerlerinden çıkarılması, bölgenin, Selçukluların sürekli devam eden akınlarına maruz kaldığı bir döneme rast gelmiş olması, kendi toprakları için savaştan ve söz konusu akınları durdurarak Selçukluların Küçük Asya'yı ele geçirmelerine engel olması muhtemel olan bir unsurun sürülmesi anlamına geliyordu.

Fakat daha önemlisi, Ermenilerin tehcir edilmesi, İmparatorluğun, onların çıkarıldıkları bölgelerdeki konumunu zayıflattı. Kilikya ve Kuzey Suriye gibi yerlerde buralara yeni yerleşenler bölücü hareketlere girişmek için hazır duruma gelirken, Kapadokya gibi bazı bölgelerde de yeni yerleştirmeler sosyal ve etnik dengeleri altüst ederek tansiyonu yükseltmişti. Ermeni topraklarının ilhak edilmesi ve bunun sonucunda Ermenilerin dağılması ile birlikte orta çıkan dinsel problemler, Ermeni unsur ile diğer nüfus arasındaki tansiyonu özellikle

⁶² P. Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century," *A History of the Crusades*, I, ed. M. W. Baldwin (Philadelphia, 1955), s. 214 f.

⁶³ Nicetas Choniates, *aynı yer*, s. 527, 534.

⁶⁴ Geoffroi de Ville-Hardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. ve modern Fransızcaya çeviren: M. Natalis de Wailly (Paris, 1872), s. 239. Pavlikyenler ve Bogomillerle ilgili İngilizce genel bir bilgi için bakınız: S. Runciman, *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualistic Heresy* (Cambridge, 1947); D. Obolensky, *The Bogomiles: A Study in Balkan Neo-Manichaeism* (Cambridge, 1948).

tetikliyordu. İmparatorluk topraklarında her zaman heretik gruplar vardı. Fakat Ortodoksluk, gelişim sürecini tamamladığı zaman imparatorluğun birleştirici unsurlarından biri olarak –diğer ikisi Yunanca ve imparatorluk geleneğidir- ortaya çıkmıştı. Fakat 7. yüzyılda Mısır ve Suriye'nin kaybedilmesinden sonra ilk kez şimdi, imparatorluğun bazı bölgelerinde, diğerlerine göre çok daha güçlü egemen bir unsur olan güçlü bir dinsel azınlık vardı. Hem kilise hem de devlet bu durumdan dolayı çok endişeliydiler ve sonuç olarak, Ortodoks inanış biçimini kabul etmeleri için Ermenilere baskı uygulandı. Fakat Ermenilerin kültürel ve ulusal gelişimlerinin dinsel inanışları ile güçlü bağları vardı ve inatla direnme yoluna gittiler. Bizans kilisesinin onları yola getirme çabaları, bu direnişin güçlenmesine neden olmaktan başka bir işe yaramadı.⁶⁵ Yunanlılar ve Ermeniler birbirlerinden pek hoşlanmazlardı. Bu hoşlanmama durumu, zamanla şiddetli bir düşmanlığa dönüştü ve ifadesini, iğrenç eylemlerde buldu. Mesela Ani'nin tahtından edilmiş kralı Kagik, Caesarea'daki Yunan piskoposunu ele geçirerek onu, sahibi olduğu büyük bir köpek ile birlikte çuvala koydu ve daha sonra adamları, hayvanın kızarak efendisini parçalamasına kadar çuvala vurdular.⁶⁶ Fakat bunlardan daha önemlisi bu düşmanlığın ordu üzerinde yaptığı etkiydi. Küçük Asya'nın ve uzun vadede yüzyıllar boyunca Yakındoğu'nun kaderini belirleyecek olan Malazgirt Savaşı, Ermeni kökenli askeri birliklerin ordudan ayrılmasının da en azından kısmi etkisiyle Bizanslıların yenilgisiyle sonuçlandı.⁶⁷ Sivil Ermeni nüfusunun sadakati ise muhtemelen daha da azdı. Her halükarda, Bizans İmparatoru, Malazgirt Savaşı'nın hemen öncesinde, ordusunu sivil Ermeni nüfusunun düşmanca eylemlerinden korumak için önlemler aldı.⁶⁸ Daha sonraki Ermeni nesillerinin de kabul ettiği gibi, Yunanlılar ile Ermeniler arasındaki düşmanlık, Küçük Asya'daki Bizans otoritesinin çöküşündeki en önemli faktörlerden biriydi.⁶⁹

Bizans İmparatorluğu, bu makalenin başında da incelenmiş olduğu gibi, uzun tarihi boyunca çok uluslu bir devlet olmuştur. Bunun nedenlerinden biri, halkları bir bölgeden bir diğerine tehcir etme ve yeni yerleşim birimleri oluşturma politikasının Bizanslılar tarafından gelenekselleştirilmesidir. Bununla

⁶⁵ Bizanslıların Ermenilere Ortodoks inanış biçimini kabul ettirme çabaları ve bu çabalara yönelik Ermeni direnişi ile ilgili olarak, Jr. Speros Vyronis'in kısa fakat mükemmel anlatısına bakınız: "Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century," *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2 (1959), s. 169 ff.

⁶⁶ Matthew of Edessa, *aynı yer*, s. 152-154.

⁶⁷ Michale Syrus, *aynı yer*, 3: 169; Attalates, *aynı yer*, s. 113.

⁶⁸ Atlalates, *aynı yer*, s. 135.

⁶⁹ F. Macler, "Erzeroum ou topographie de la haute Arménie," *Journal Asiatique*, 11. seri, 13 (1919), s. 223. Macler, 7. yüzyılda yazan bir Ermeni yazarından şöyle bir alıntı yapmaktadır: Ermeniler Yunanlılardan, Yunanlılar da Ermenilerden nefret ediyorlardı. Tanrı da onları cezalandırmak için Türkleri gönderdi.

birlikte denilebilir ki, üç unsur, İmparatorluğun çok uluslu karakterine rağmen belli bir bütünlük oluşturma çabası içindeydi. Bu unsurlardan biri Ortodoksluk, diğeri ortak dil, üçüncüsü ise imparatorluk geleneğiydi. Birincisi ile ikincisi Yunanlıydı ve yayıldıkları yerlerde İmparatorluk da Yunanlıydı. Üçüncüsü, yani imparatorluk geleneği Romalıydı ve yayılma alanından dolayı İmparatorluk ayrıca Romalıydı da... Fakat bir başka anlamda, İmparatorluk ne Yunanlı ne de Romalıydı. Hepsinin ötesinde İmparatorluk Hıristiyan'dı ve orada, Aziz Paul'un kelimeleri ile söyleyecek olursam, "ne Yahudiler ne de Yunanlılar, tamamıyla İsa Mesih'e iman edenler" vardı. Resmi tanımlama ile bu bütünlüğe "İsa Mesih'e iman edenler" denilse de, bu, herkes tarafından kabul edilmiyordu. İmparatorluk yetkilileri tarafından bunun kabul edilmesi için gösterilen çabalar gerilimi yükseltti ve bu gerilim, en sonunda İmparatorluğun politik anlamda parçalanmasına, çökmesine ve sonuçta yıkılmasına neden oldu. Bu parçalanmanın iki aşamasının olduğu not edilmelidir. Birinci aşamada, Mısırlı ve Suriyeli monofizit yerliler, 7. yüzyılda bu bölgelerin Araplar tarafından fethedilmesi sırasında yeterince direniş göstermemişler, ikinci aşamada ise, 11. yüzyılda Yunanlılar ile Ermeniler arasındaki gerilim, Türklerin Küçük Asya'ya egemen olmasını kolaylaştırmıştır. Her iki durumda da sorunun kaynağı, bu insanların Kadıköy Konsili'nde (451) alınan kararları kabul etmemelerinde ve imparatorluk hükümetinin söz konusu kararları onlara zorla kabul ettirme çabalarında yatmaktadır.

Peter Charanis
Rutgers, Devlet Üniversitesi

